

HVEM ER KUNSTNEREN? – SPØRG AMORINEN!

ET KOMPONERET HOLBERGBIND

AF

H. P. ROHDE

Hvor mange læser „Peder Paars“ idag? I skolen læses vel endnu pligt-skyldigst enkelte udvalgte afsnit, og endnu husker vel også de fleste de monumentalt taktfaste indledningslinjer:

„Jeg taler om en Mand, hvis Skæbne og Bedrifter
Bor billig tegnes an blant alle Folkes Skrifter,
Jeg siunger om en Helt den store *Peder Paars*,
Som tog en Rejse for fra Callundborg til Aars.“

Men de tider er vist forbi, da skriftet som helhed var en levende citat-skat, der var kendt af folk af alle aldre og alle dannelseslag. Som man lærte sine salmer, var det i forrige århundrede ikke ualmindeligt, at man kunne hele partier af „Peder Paars“ udenad. Det kunne f. eks. en mand som Julius Lange og mange andre med ham.

Skal man dømme efter noget ydre og håndgribeligt som antallet af udgaver og oplag, kulminerede dette kostelige digterværks popularitet i tiden henimod midten af det nittende århundrede. Det er måske ganske betegnende, at „Peder Paars“ stod så stærkt i folkets bevidsthed netop i den periode, da vor litteratur havde sin store blomstring – da Grundtvig og Ingemann skrev deres salmer, Heiberg sine vaudeviller, Hostrup sine komedier, Winther, Aarestrup og Bødtscher deres lyriske digte, Paludan-Müller sin „Adam Homo“, Blicher sine noveller, Andersen sine eventyr og Kierkegaard sine dybsindige filosofiske arbejder. Ja – mon vi havde fået „Dengang jeg drog afsted . . .“ med dens fejende muntre undertone, hvis vi ikke havde haft „Peder Paars“?

„Peder Paars“-udgaverne snublede i disse år ligefrem over hinanden. Eksempelvis udkom „Peder Paars“ i 1845 og 1857 med Klæstrups populære illustrationer, i 1855 i Liebenbergs udgave og i 1863 med Marstrands illustrationer – for slet ikke at tale om A. E. Boyes mange udgaver, der – ifølge Karl Madsen – særlig bragte bogen ud i de brede lag.

Holberg knejsede urokket som den solide humoristiske grundpille midt i vort nationale og litterære opsving. Da Boye i 1844 for fjerde gang udsendte sin „Peder Paars“-udgave, kunne han i forordet med fuld ret skrive: „Ligesaa lykkeligt som dette mesterlige comiske Digt første Gang seirede over Forfølgelsen, saa heldigt har det ogsaa siden gjort Avind taus og beskæmmet sine Fiender. Allerede lever det i sit andet Aarhundrede og seer kommende Tider i fuld Ungdomskraft imøde. . . . Dets Ypperlighed bliver stedse mere almindelig erkendt . . .“ Og efter ulykkesåret 1864 tyede man igen til Holberg og „Peder Paars“. Da Forlagsbureauet – det af Delbanco, Gad, Gyldendal og Lose dannede fællesforetagende – i 1865 udsendte det femte oplag af Boye, hed det i forordet: „Forlagsbureauet har ønsket et nyt, 5te, Oplag af A. E. Boyes Udgave af Peder Paars. Det første Oplag af denne udkom i 1823 i 8vo, det andet i 1832 i bred Do., det 3die og 4de i 1835 og 1844 i Duodez. I de forløbne 40 Aar er ved Siden af denne udkommen flere andre Udgaver, saavidt vides 5, et noksom talende Vidnesbyrd om, i hvilken Grad denne Bog, der er næsten halvandet hundrede Aar gammel, endnu læses, og hvilken Smag det danske Publicum den Dag i Dag finder i et Værk, hvori saa mange fremfarne Slægter have fundet altid ny Glæde.“

Trods al populariteten bemærker man dog, at der hengik godt tyve år mellem den fjerde og den femte udgave af Boye. Det har tydeligt nok knebet med afsætningen af den fjerde udgave. Måske har Klæstrups folkelige illustrerede udgave fra 1845 været en generende konkurrent. Og måske er det denne konkurrence, vi kan takke for det pyntelige komponerede bind, man lod fremstille til bogen, og som påny blev benyttet til 1865-udgaven.

Sikkert er det, at der i foråret 1865 rasede en hård kamp mellem de forskellige udgaver. I tiden omkring den 1. marts, da Boyes femte udgave udkom, annonceredes der flittigt i bladene såvel for Høsts Klæstrup-udgave (1857) med de 100 illustrationer som for Wøldikes Marstrand-udgave (1863) med Liebenbergs tekst. De „100 illustrationer“ er i sig selv fint blikfang, men yderligere kan Høst skilte med en prisnedsættelse til under det halve fra 2 rigsdaler og 48 skilling til kun 1 rigsdaler. Wøldike, der trykker Marstrands navn med fede typer, mens han klogeligt fortier, at det kun drejer sig om seks billeder, sætter trumf i med udførlig citering af en anmeldelse fra „Illustreret Nyhedsblad“, som roser Liebenberg på de andre udgavers bekostning – herunder med navns nævnelse af Boyes: „Denne udgave – altså Liebenbergs – anbefaler sig baade fra Udgivelsens og Udstyrets Side som den bedste eller rettere

Det komponerede bind til A. E. Boyes i 1844 hos Gyldendal udgivne 4. oplag af Ludvig Holbergs „Peder Paars“. På bindets forside ses foroven gudinden Avinds besøg hos vindenes gud Æolus, forneden Peder Paars og Peder Ruus på strandbredden på Anholt efter skibbruddet. På ryggen ses skibet, der skal føre Paars til Aarhus, med hans navn på vimpelen. Som tegn på at han står under Venus' beskyttelse er en amorin anbragt over skibet og to svaner forneden – svanerne er forspandet for Venus' vogn.

sagt som den eneste tilfredsstillende Udgave, vi endnu eie af dette comiske Mesterværk. Den Textrecension, som der bydes, staaer vistnok i critisk Henseende langt over hvad der haves af Boye og Andre, og de Anmærkninger, som leveres bag i Bogen, yde gode Bidrag til Digtets fulde Forstaelse. Nærværende Udgave af Peder Paars vil vistnok fortrænge de andre Udgaver, der ere i Handelen.“

Det var jo – for at tale Holbergsk – ein grausom Salbe, men Boyes udgave blev dog ikke af den grund slået af marken. Også den fik pæne omtaler, særlig i „Illustreret Tidende“, som den 2. april bragte følgende anerkendende anmeldelse: „Holbergs „Peder Paars“ hører til de Bøger, der maae læses af Alle og eies af Enhver, som har en Smule Bogsamling. Den har foruden sit væsentlige literairhistoriske Værd tillige Betydning som et af de eiendommeligste Fostre af ægte nationalt Vid; Meget af dens Satire og dens rige Comik – snarere fremhævet end svækket ved den gammeldags Form – gjør den til en Folkebog i Ordets bedste Forstand. Den har da ogsaa ideligt fundet vid Udbredelse og er til i mangfoldige Aftryk. Nu er der af den A. E. Boyeske Udgave kommet femte Oplag, forsynet med en Mængde Noter, Erindringer, Forord, Tillæg (deriblandt Holbergs egen Kritik, hans „tredie Skjemtedigt“) Ordforklaring osv. Den er i lille Format, smukt udstyret og særdeles billig, heftet 40 Sk., indbundet 80 Sk.“

På baggrund af denne hidsige krig om publikums gunst, kan man vist rolig gå ud fra, at „Peder Paars“ i den ene eller anden udgave har

ligget på adskillige konfirmationsborde i foråret 1865. Og mangen en konfirmand har nok kastet beundrende ejerblikke på Boye-udgavens guldglimtende binddekoration. Her var noget at se for en ublaseret sjæl.

På bindets forside er to situationer afbildet: øverst misundelsens gudinde Avind, som opsøger vindenes gud Æolus og beder ham om at bringe havet i oprør for at standse Peder Paars. Under hans skyede sæde ser man vindene krybe sammen i skikkelse af fire smådreng, der får En til at tænke på Æolus' udbrud i digtets første sang: „Jeg aldrig haver Roo, nu en nu anden Vind Mig plager . . .“ På billedet nedenunder ses resultatet af Avinds besøg hos Æolus: Peder Paars og Peder Ruus på strandbredden på Anholt efter skibbruddet.

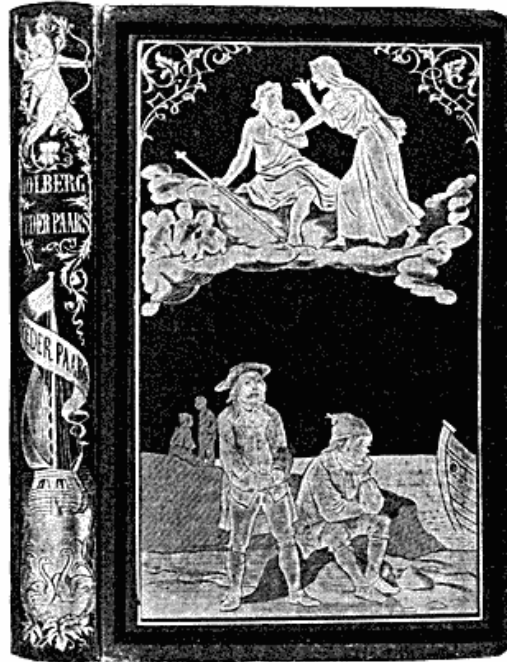
Mens bindets bagside er uden forgyldt dekoration, ses på ryggen skibet, der skal føre Paars til Aarhus, med hans navn på vimpelen. Som tegn på at han står under Venus' beskyttelse, er en amorin anbragt over skibet og to svaner forneden – de sidste bringer scenen i tredje bogs tredje sang i erindring, hvor Venus forlader Olympen for at opsøge Peder Paars: „Hun lod i Øjeblik strax efter Vognen sende, Bød derfor i en hast de hvide Svaner spende, Fløj op i Luften hen, for Paars sig stillet ind, Og sagde: Store Helt! Hvad har dig giort saa blind?“

Den dekorative indramning på bindets ryg og forside er ret stereotyp, derimod er strengen i selve billederne ikke uden karakter. Navnlig situationen på strandbredden er givet med en djærv gemytlighed og en plastisk sikkerhed, som peger mod en kunstner med et navn.

Men hvem er han? Hidtil har man spurgt forgæves. Karl Madsen med sin store viden om det 19. århundredes danske boghistorie kender ham ikke. I bogen om Peder Paars-illustrationerne (1919) indskrænker han sig til følgende bemærkning: „Paa Bindet til en af Boyes Udgaver ses i Guldtryk en af en ukendt Kunstner ret net Fremstilling af Avind hos Æolus og de Skibbrudne paa Anholt.“ Af denne meget forsigtige udtalelse slutter R. Paulli, at Karl Madsen ikke har regnet med Klæstrup som en mulighed. „Karl Madsen – hedder det i artiklen „Vore ældste komponerede bind, II“ i „Fund og Forskning“ 1961, side 161 – kalder dekorationen ret net, og naar han betegner ophavsmanden som en ukendt kunstner, maa han have forkastet den nærliggende tanke at det kunde være P. Klæstrup som dog havde leveret illustrationer til en udgave i større format 1845.“ Hvoraf man vel må slutte, at Paulli også opgiver tanken om Klæstrup.

Hvem kan der da være tale om? Nogen signatur findes naturligvis ikke, så havde det hele været meget nemmere, men det viser sig alligevel, at bindets dekoration, når man gransker det nøjere, gemmer noget

Det komponerede bind til 5. oplag af A. E. Boycs udgave af „Peder Paars“, som udsendtes af Forlagsbureauet i 1865. Sammenligner man ryggen af bindet til 1844-udgaven med ryggen af bindet til 1865-udgaven, opdager man, at den lille lyrespillende amorin foroven nu er blevet udskiftet med en større og krigerisk, bevæbnet med en flitsbue, som han spænder af alle kræfter. Det nye bind er blevet større, og der er blevet plads til både forfatternavn og titel på ryggen – foruden titelen på vimpelen.

i retning af en nøgle til gådens løsning. Ved udsendelsen af den femte udgave i 1865 foretoges der forskellige mindre forandringer i dekorationen, og det er disse forandringer, som det lønner sig at gå lidt nærmere efter i sømmene. Det er antikvarboghandler Gustav Strand, der i sin dupliserede afhandling fra 1960 „Nogle betragtninger over de danske såkaldte komponerede bogbind“ først har gjort opmærksom på den nye version. Efter kort at have omtalt bindet til 1844-udgaven, skriver han: „Samme dekoration er brugt på 5. oplag fra 1865, hvor jeg har den i både sort og rødt shirting. Da bogen er et par centimeter højere end det 4. opl. fra 1844, er de to illustrationer [på forsiden] her rykket lidt fra hinanden. Desuden er ryggen ændret, skibet med vimpelen er der stadig, men ovenover er der nu blevet plads til Holberg og Peder Paars, således at titlen nu står der to gange.“

Så detaljeret denne beskrivelse end kan forekomme, er der dog en enkelthed, den ikke får med. Og det er denne enkelthed, som for det foreliggende problem er afgørende. Sammenligner man ryggen af bindet til 1844-udgaven med ryggen af bindet til 1865-udgaven, opdager man, at den lille fredelige lyrespillende amorin foroven nu er blevet udskiftet med en større og krigerisk, bevæbnet med en flitsbue, som han spænder af alle kræfter.

Denne vingede, bueskydende amorin synes man, at man skulle kende – og det gør man også – for det er jo ingen anden end Vilhelm Pedersens slutvignet til H. C. Andersens eventyr „Den uartige Dreng“!

Mon ikke man samtidig er nået til gådens løsning? Mon ikke benyttelsen af denne figur i dekorationen næsten er lige så god som en signatur? Det skulle da være mærkeligt, om man uden videre indsatte en Vilhelm Pedersen-tegning i kompositionen, hvis ikke også bindet iøvrigt skyldtes samme kunstner. Blot må tiden tages i betragtning – man viste dengang mindre hensyn til kunstnerretten, end vi gør idag. Noget bevis er den nye amorin ikke, kun et moment til nærmere overvejelse og prøvelse.

Spørges der nu hvordan det kan være gået til, at man henvendte sig til den kendte H. C. Andersen-illustrator om disse Holberg-illustrationer, er der forklaring nok. Ikke blot havde Vilhelm Pedersen i tegningerne til Andersen lagt betydeligt lune for dagen, men han havde dog også i sin tid (1844) tegnet illustrationer til Bellman. Desuden var det vel ikke ubekendt, at han havde leveret tegninger til Conrad Schwachs i 1843 udgivne videredigtning af selve „Peder Paars“.

Stil og streg i bindets andre billeder taler ikke imod – delvis afgørende for Vilhelm Pedersen. Skibsdekorationen på ryggen og Avind-situationen på forsiden er måske noget ukarakteristiske, men scenen på strandbredden virker faktisk typisk Vilhelm Pedersensk; den har den rundhed og det elskværdige fortællesind, som kendetegner eventyrillustratoren. Og dykker man lidt ned i vrimmelen af tegninger til H. C. Andersen, kan man finde paralleler til de fleste af bindets figurer: til svanerne i illustrationerne til „Den grimme Ælling“ og „Svanereden“; til den lyrespillende amorin fra 1844-bindet i slutvignetten til „Tommelise“; til drenggruppen under Æolus i slutvignetten (kompositionsrytmen) til „Rejssekammeraten“; og til den stående person på strandbredden figuren til venstre i slutvignetten til „Klokken“. Lidt mere problematisk er måske en sammenligning af den lille havfrue på marmortrappen med Æolus på skyen, men de to figurer frembyder dog interessante lighedspunkter i måden at sidde på. Også i Bellmanstegningen, gengivet i „Fund og Forskning“ 1960, side 131, viser både figuropfattelsen og dragterne, f. eks. bondeluen, berøringspunkter med Peder Paarsbilledet.

Alt i alt røber de nævnte eksempler en med dekorationen af det komponerede bind beslægtet streg, kompositions måde og fornemmelse for det plastiske. Men stadig må man ved disse sammenligninger huske på, at der mellem fortegningen og det komponerede bind, som vi ser det, har været en gravør; det nytter derfor navnlig ikke at gå i detaljer med hensyn til strengen som sådan, her kommer gravøren i vejen.

Et andet spørgsmål, som ikke er uden betydning for sandsynligheden af bindets henførelse til Vilhelm Pedersen, er dateringen. Selvom den bueskydende amorin er tilføjet efter hans død, der indtraf natten til den 13. marts 1859, skulle den oprindelige del af binddekorationen jo helst stamme fra et tidspunkt, der ligger noget forud for denne dato.

Mens man oprindeligt var tilbøjelig til uden videre at datere 1844-udgavens bind til udgivelsesåret, har Paulli godtgjort – se „Fund og Forskning“ 1961, side 143 – at det tidligst kan være udført 1854 og senest 1859. En undersøgelse af forlagsmeddelelser dels i Dansk Boghandlertidende dels i dagspressen muliggør en endnu nøjere datering. Nogen udtrykkelig omtale af et komponeret forlagsbind til 1844-udgaven af „Peder Paars“ – endsige nogen antydning af hvem der stod for det kunstneriske udstyr – har ganske vist ikke kunnet opspores. Men når 1844-udgaven den 23. oktober 1858 annonceres i Boghandlertidenden til en pris af 72 skilling indbunden, kan man nogenlunde trygt gå ud fra, at det er det komponerede bind, der er tale om; et dagligdags indbundet eksemplar kostede nemlig kun 56 skilling, som det bl. a. fremgår af tillæg til Dansk Boghandlertidende for den 8. december 1855. Yderligere bringer Adresseavisen for den 22. december 1858 følgende meddelelse: „I den Gyldendalske Boghandling er udkommen: Peder Paars. Et comisk Heltedigt af L. Holberg. Smukt indb. 72 sk.“ Meddelelsen er ganske pudsig: den viser, at man under dække af det nye komponerede bind giver det udseende af, at det er en ny udgave, det drejer sig om. At bogen alligevel ikke omgående blev udsolgt, røber en fornyet annoncering af bogen „Eleg. indb.“ til 72 skilling i Dansk Boghandlertidende for den 24. september 1859. Dateringen til efteråret 1858 bekræftes indirekte af Gyldendals forlagskatalog september 1858, hvor 4. oplag anføres – men kun som uindbunden. Dermed skulle det vel være godtgjort, at det komponerede bind til 1844-udgaven af „Peder Paars“ er udført på et tidspunkt – formodentlig sommeren eller efteråret 1858 – da Vilhelm Pedersen ganske vist var en sygdomsmærket mand, men dog endnu i besiddelse af sin kunstneriske arbejdskraft.

Samtidig tør vel også – alt afvejet – hypotesen om Vilhelm Pedersen som bindets tegner anses for ret godt underbygget – men en hypotese er den naturligvis stadig. Ad arkivalisk vej eller på anden måde har det hidindtil ikke været muligt at komme sagen nærmere: bl. a. er Gyldendals arkiv undersøgt uden resultat.

Til gengæld kan dateringen af 1844-udgavens bind altså nu glædeligt betragtes som definitivt fastslået. For en ordens skyld skal det tilføjes, at det ændrede komponerede bind forelå samtidig med den nye

udgave fra 1865. Den 22. december 1864 meddeler Dansk Boghandler-tidende, at bogen, uindbunden og indbunden, vil foreligge i januar, men først den 4. marts meddeler samme tidende, at bogen er udkommet i tiden mellem den 25. februar og 3. marts. Forsinkelsen skyldes muligvis krigen, der måske også spores i bogens fordyrelse: den 22. december 1864 annonceredes den til en pris af 32 skilling uindbunden, 72 skilling indbunden, mens priserne den 4. marts 1865 er 40 og 80 skilling.

Den endelige, præcise datering af 1844-udgavens komponerede bind har imidlertid sin noget vemodige side. Skridt for skridt er det trængt tilbage i anciennitet. Det passede så smukt, at netop „Peder Paars“ denne „mærkelige Bog – som Karl Madsen har sagt om den – ved hvilken Holberg for 200 Aar siden lagde Grundvolden for sin Digtning og for en ny dansk Litteratur“, at netop denne bog indledede rækken af danske komponerede bind. Som tidligere nævnt berøvede allerede Paulis undersøgelser „Peder Paars“ førerstillingen i så henseende. Men han fremhævede dog, at det stadig var „det ældste observerede bind med fuldtdekoreret forside.“ Nu er også den bastion faldet.

Og det altsammen, både det positive og det negative, skyldes til syvende og sidst den lille bueskydende amor – men vi burde jo vide, hvad det er for en uartig dreng!

